

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ В УКРАЇНІ

CURRENT PROBLEMS OF POLICE USE OF FIREARMS IN UKRAINE

Волков Ю.М., викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Казначєв Д.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджуються актуальні проблеми застосування вогнепальної зброї поліцейськими в Україні, які існують у сучасних правовідносинах. Ураховуючи невизначеність, що склалася останнім часом у вітчизняній юриспруденції щодо нормативно-виправданого застосування вогнепальної зброї поліцейськими як найбільш суворого заходу примусу через те, що ставлення інститутів громадянського суспільства до такого застосування найбільш суворого заходу примусу є неоднозначним і викликає безліч запитань до працівника Національної поліції України після такого застосування, навіть у тих випадках, коли воно було нормативно обумовленим і існували визначені Законом України «Про Національну поліцію» підстави для застосування вищезгаданого заходу примусу. У сучасних реаліях виникають ситуації, коли поліцейські уникають застосування вогнепальної зброї навіть у випадках її виправданого застосування відповідно до норм чинного законодавства, що, своєю чергою, іноді призводить до невиконання ними своїх повноважень із боротьби зі злочинністю, а також недовісті застосування інших заходів примусу. Також у статті аналізуються випадки застосування вогнепальної зброї поліцейськими під час різних ситуацій, що виникають у процесі виконання службових обов'язків, та можливі наслідки такого застосування вогнепальної зброї як найбільш суворого заходу примусу, у тому числі заподіяння шкоди життю та здоров'ю іншим громадянам, що викликає не менший осуд, аніж застосування вогнепальної зброї.

На основі Конституції України та інших законодавчих актів розглядаються правові підстави щодо застосування вогнепальної зброї поліцейськими та характерні помилки, що припускаються поліцейськими під час застосування вогнепальної зброї. Висвітлюються шляхи вирішення проблем застосування вогнепальної зброї поліцейськими на сучасному етапі через утілення механізму контролю з боку контролюючих органів та чіткого і конкретного роз'яснення всіх аспектів застосування вогнепальної зброї для самих поліцейських відповідно до норм чинного законодавства. Також розглянуто законодавчі гарантії захисту прав поліцейського у разі правомірного застосування вогнепальної зброї та правові наслідки за перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання правопорушників.

Ключові слова: поліцейські заходи примусу, вогнепальна зброя, застосування вогнепальної зброї, підстави застосування вогнепальної зброї, нормативні гарантії.

The article investigates the current problems of the use of firearms by police in Ukraine, which exist in modern legal relations. Given the recent uncertainty in domestic jurisprudence regarding the use of firearms by police as the strictest coercive measure, the attitude of civil society institutions to such use of the strictest coercive measure is ambiguous and raises many questions for police officers. Ukraine after such application, even in those cases when it was normatively conditioned and there were the bases for application of the above-mentioned measure of coercion defined by the Law of Ukraine "About National police". In modern realities, there are situations when police officers avoid the use of firearms even in cases of their justified use in accordance with current legislation, which in turn sometimes leads to their failure to exercise their powers to combat crime and the ineffectiveness of other coercive measures. The article also analyzes the use of firearms by police officers in various situations that arise in the performance of official duties and the possible consequences of such use of firearms as the most severe measure of coercion, including harm to life and health of other citizens, which causes no less condemnation than the use of firearms.

Based on the Constitution of Ukraine and other legislative acts, the legal grounds for the use of firearms by police and the typical mistakes made by police during the use of firearms are considered. The ways of solving the problems of firearms use by the police at the present stage are covered, through the implementation of the control mechanism by the control and supervisory bodies and a clear and specific explanation of all aspects of the use of firearms for the police in accordance with current legislation. Legislative guarantees of protection of the rights of the police officer in case of lawful use of the firearm and legal consequences for excess of the measures necessary for lawful detention of offenders are also considered. The legislator should clearly outline in the Criminal Code such guarantees for the protection of the rights of a police officer as a citizen, where certain provisions act as a guarantee of the lawfulness of the actions of a police officer during the detention of a person who has committed a criminal offense.

Key words: police coercive measures, firearms, grounds for using firearms, regulatory safeguards.

Постановка проблеми. У вітчизняній практиці останнім часом ситуація склалася так, що поліцейські, розуміючи наслідки, хоча і нормативно виправданого застосування вогнепальної зброї, уникають приведення в дію і застосування цього заходу примусу, що іноді призводить до невиконання ними своїх повноважень, недовісті застосованих ними спеціальних засобів, а також завдання шкоди життю і здоров'ю іншим громадянам, що викликає не менший осуд, аніж застосування вогнепальної зброї. Виходячи із даної ситуації, можна поставити питання: як діяти у подібних ситуаціях працівнику Національної поліції України й яким чином слід удосконалити механізм нагляду за випадками застосування вогнепальної зброї в системі МВС України?

На законодавчому рівні закріплено, що застосування вогнепальної зброї є найбільш суворою формою примусу [2]. Цей припис зазначено у статті 46 Закону України «Про Національну поліцію». Застосування вогнепальної

зброї поліцейським завжди несе за собою певні наслідки, оцінка яких залежить від реакції громадськості і владних інституцій. Саме тому досить актуальною є проблема реалізації чинного законодавства на всіх рівнях життєдіяльності суспільства, усвідомлення громадянами реальної можливості поліцейським застосувати вогнепальну зброю для попередження чи припинення протиправних дій на підставі пунктів статті 46 вищезгаданого закону [2]. Сучасне вітчизняне суспільство має презюмувати принцип правомірності дій поліцейського і поставити у пріоритет усвідомлення того, що правоохоронець діє виключно в рамках закону.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема реагування громадськості на застосування вогнепальної зброї поліцейськими під час попередження або припинення протиправних дій є надзвичайно актуальною і потребує розгляду і віднайдення шляхів вирішення. Дослідженням цієї проблеми

займалися науковці-правники та фахівці з різних галузей права: В.О. Заросило, А.В. Губанов, О.С. Федченко, В.Д. Шиян тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичне ставлення до застосування вогнепальної зброї і спеціальних засобів, фізичної сили як заходів примусу, визначених законом, законсервувалося ще з радянських часів. У свідомості громадян залишилося деформоване сприйняття роботи поліції як явне перевищення повноважень, і будь-яке застосування ними заходів примусу є неправомірним і таким, що порушує конституційні права і свободи, а також законні інтереси людини та громадянина [3].

Не слід випускати з уваги той факт, що Україна репрезентує себе як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Саме тому у такій державі має бути модернізований, оновлений до сучасних правових вимог і суспільних тенденцій правоохоронний орган – Національна поліція України.

Із прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 розпочато реформування центрального органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2]. Ключовим словом є «розпочато», тому що реорганізація неминує призводити до хоча і незначного, проте збереження давніх устроїв або фрагментарного залишення старого механізму. Система міліції поступово відходить у небуття, сучасні стандарти світу вимагають змін, тенденції повсякденного життя країни вносять свої корективи – усе це тягне за собою й оновлення найголовнішого – порядку і правил застосування вогнепальної зброї правниками Національної поліції України [5].

Боротьба з груповою злочинністю, бажання зробити життя українців спокійним і мирним, загострення криміногенної ситуації в Україні, збільшення випадків учинення тяжких і особливо тяжких злочинів групою осіб, припинення злочинів на стадії замаху або готування – усе це спонукає сучасних правоохоронців діяти більш жорстко, рішуче й ефективно попереджувати і припиняти такі суспільно-небезпечні діяння часто із застосуванням вогнепальної зброї. На такі ситуації досить гостро і критично реагують громадськість, засоби масової інформації і контрольно-наглядові гілки влади. Сьогодні ситуації застосування поліцейськими вогнепальної зброї не є поодинокими, і вибір у поліцейського невеликий: застосувати вогнепальну зброю, а потім стати учасником кримінального або дисциплінарного провадження як заподіявача шкоди або ж отримати каліцтво чи взагалі загинути.

На нашу думку, негативну реакцію громадськості і ЗМІ на випадки застосування вогнепальної зброї поліцейськими за умови, якщо ними було дотримано всі пункти, визначені законодавцем і чинні, слід уважати деформованою правосвідомістю в аспекті реалізації правозастосовних норм. Якщо норма існує, то такий поліцейський захід, як застосування вогнепальної зброї (визначений як найбільш суворий) має бути застосований у виняткових випадках для забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, охорони прав і свобод людини та громадянина, тобто реалізації всіх завдань, передбачених Законом України «Про Національну поліцію» [2].

Крок до вирішення актуальної проблеми знаходиться у механізмі контролю з боку контрольно-наглядових органів, які мають презюмувати правомірність дій поліцейського, якщо вони підкріплені відповідним пунктом чинного законодавства. Найчастіше трапляється так, що поліцейські правомірно застосовують вогнепальну зброю, але у підсумку несуть щонайменше дисциплінарну відповідальність за неправомірне заподіяння шкоди.

Прикладом можуть слугувати дії патрульного поліцейського С. Олійника, які досить гаряче обговорюва-

лися українською спільнотою. Від кулі поліцейського у 2016 році під час погоні загинув пасажир BMW. Машина мчала по Києву з максимальною швидкістю, порушуючи правила дорожнього руху і створюючи небезпеку для оточуючих, а водій не реагував на законні вимоги поліцейських зупинитися, у результаті чого був відкритий вогонь. Поліцейський обвинувачувався у навмисному вбивстві і був взятий під варту [4]. Не можна заперечувати той факт, що поліцейський намагався діяти на підставі пункту 7 статті 46 Закону України «Про Національну поліцію»: «...для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей або поліцейського» [2]. Одним із головних аспектів професійної діяльності поліцейського є його юридична грамотність, тобто вміння читати і розуміти закони. У розумінні тексту норми закону вищезгаданий поліцейський припустився помилки, тому що у пункті конкретно вказано на застосування вогнепальної зброї лише з метою пошкодження транспортного засобу, а не завдання тілесних ушкоджень пасажиром, а тим паче завдання їм смерті, що, власне, і було скоєно патрульним [5]. Патрульний С. Олійник виходив із того, що протидіяти і завадити ситуації, що склалася, неможливо було іншими засобами і способами, проте його дії суперечили приписам статті 46 Закону України «Про національну поліцію».

Цілком природно, що ця подія викликала широкий резонанс у засобах масової інформації, як офіційних, так і тих, що прагнуть знайти шокуючий матеріал для своїх постійних читачів і гіперболізувати подію. Тому випадки застосування поліцейськими вогнепальної зброї стали жорстко контрольованими і, як наслідок, небажаними для самих працівників, навіть якщо вони застосували найбільш суворий захід примусу відповідно до всіх законодавчих вимог.

Не можна заперечувати той факт, що підґрунтям сукупності норм, яка існує у кожній демократичній правовій державі, є Конституція, у нашому випадку – Конституція України. У статті 3 Основного Закону України зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Водночас у статті 68 Конституції України зазначено, що «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [1]. На підставі цього можна зазначити цілком виправданим таку концепцію: поліцейські заходи примусу застосовуються до осіб, які посягають на положення, закріплене у Конституції України. Саме тому, враховуючи всі особливості гарантування і дотримання Україною як правовою і соціальною державою прав і свобод людини та громадянина, можна підсумувати, що Закон України «Про Національну поліцію» написаний на основі Конституції України, а у згаданому законі зазначено можливість застосування заходів примусу, у тому числі – застосування вогнепальної зброї, що регламентоване статтею 46 зазначеного Закону [2].

Не менш актуальною поряд із проблемою трактування громадськістю застосування вогнепальної зброї поліцейськими є роз'яснення для самих поліцейських випадків застосування вогнепальної зброї. Таке роз'яснення має бути конкретним і зрозумілим, єдиним для всіх, на кшталт пам'ятки для працівника поліції. Таким чином, працівник поліції буде діяти відповідно до норм чинного законодавства. Розуміння законодавства, яке стосується випадків застосування вогнепальної зброї поліцейським, не може бути у кожного своє, воно є єдиним для всіх – від штатного працівника поліції до керівника центрального органу управління поліції і відповідного прокурора [6].

Високе звання поліцейського зобов'язує діяти завжди відповідно до чинного законодавства. Поліцейський, упо-

вноважений на носіння і зберігання, застосування і використання вогнепальної зброї, повинен володіти нормами чинного законодавства щодо застосування і використання у своїй діяльності найбільш суворого заходу примусу і знати норми Кримінального кодексу України, а також Закону України «Про Національну поліцію» [5].

Вогнепальна зброя застосовується у виняткових випадках, які наведено у статті 46 Закону України «Про Національну поліцію», а саме:

- 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї у разі загрози їхньому життю чи здоров'ю;
- 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю;
- 3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі;
- 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення;
- 5) для затримання особи, яку застали під час учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину й яка намагається втекти;
- 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського;
- 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [2].

Не можна вважати за істину, що наведені сім підстав виняткових випадків є переліком винятків. Проте прийнятна для сучасної науки концепція про те, що подані підстави сформульовані у вигляді мети, для досягнення якої може бути застосована вогнепальна зброя. Наприклад, наявність нападу на інших осіб, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю, є підставою для застосування зброї. Проте вирішити питання про винятковість цієї події належить поліцейському. Це він робитиме у кожному випадку по-різному, виходячи із власного юридичного і практичного досвіду, ситуації, що склалася, характеру та інтенсивності суспільно небезпечного посягання, засобів і способі усунення небезпеки в інший спосіб, виправданого ризику тощо [6].

Вище було наведено приклад про патрульного поліцейського, який застосував вогнепальну зброю для зупинки транспортного засобу, у результаті чого загинув пасажир автомобіля, який намагався зупинити. Подібна ситуація виникає з актуальності в лавах Національної поліції України нормативної необізнаності деяких працівників. Відповідає дійсності судження про те, що вогнепальна зброя може застосовуватися для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського. Пошкодження транспортного засобу не є синонімічним поняття до ушкодження або вбивства водія чи пасажирів, адже закон дозволяє лише виведення з ладу транспортного засобу [5].

Невиконання законної вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу і при цьому створення водієм загрози життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського є підставою для застосування вогнепальної зброї, але у виняткових випадках, і тільки поліцейському вирішувати, чи є ситуація, що склалася, винятковою.

Правомірність застосування вогнепальної зброї щоразу перевіряється органами прокуратури, які з'ясовують, чи були достатні підстави для застосування вогнепальної зброї і чи носила ситуація винятковий характер. У кожному конкретному випадку перевіріці підлягатимуть факти, чи була завдана шкода необхідною і достатньою в такій обстановці, чи припинення відповідного нападу

неможливо було досягнути іншими засобами, чи мала подія винятковий характер [6].

Звісно, не менш актуальною у сучасному законодавстві є проблема гарантій прав і свобод поліцейського у разі застосування ним вогнепальної зброї. Сьогодні законодавець має чітко окреслити такі гарантії для захисту прав поліцейського як громадянина. Особливої уваги заслуговує Кримінальний кодекс України, де окремі положення виступають як гарантування правомірності дій поліцейського під час, наприклад, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

У Кримінальному кодексі України міститься поняття «перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця». Відповідно до ч. 2 ст. 38 Кримінального кодексу України, це умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці затримання злочинця. Таке перевищення заходів має наслідком відповідальність за статтями 118 та 124 КК України [7].

Власне, самою гарантією є те, що представники влади, працівники правоохоронних органів, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовці не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну під час виконання службових обов'язків із запобігання суспільно небезпечним посяганням і затримання правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця. Також фігурує поняття «перевищення меж необхідної оборони», яке означає умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту. Під час вирішення судом питання про перевищення меж необхідної оборони, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» [8], враховується не лише відповідність чи невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрозувала особі, тощо.

Навіть судова практика виходить із того, що у кожній конкретній ситуації необхідно встановлювати винятковість випадку.

Висновок. Отже, наявність тільки підстав для застосування вогнепальної зброї, визначених у п. 4 і п. 6 статті 46 Закону України «Про Національну поліцію», без дотримання вимог, передбачених пунктами 7, 8 указанного Закону та ст. ст. 36, 38 Кримінального кодексу України, не може бути визнана достатньою для правомірного застосування вогнепальної зброї. А також обов'язково контролюючими органами й органом правосуддя вирішується питання під час розгляду справи про винятковість випадку, що, власне, вирішує, поліцейський у конкретний час і визначеному місці виходячи з характеру правопорушення, конкретної ситуації, а також індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення. Таким чином, виходячи з вищевикладеного, слід наголосити на забезпеченні правової обізнаності працівників поліції в аспекті застосування вогнепальної зброї, а також поставити їм у пріоритет бездоганне знання нормативно-правових актів, якими регламентується їхня професійна діяльність у сфері зберігання і носіння, застосування та використання вогнепальної зброї. Не менш важливим аспектом є реакція громадськості на застосування вогнепальної зброї, адже нерідко застосування найбільш суворого заходу примусу відбувається на визначених законом підставах. Сприйняття застосування вогнепальної зброї працівником Національної поліції України як обов'язково неправомірного є стереотипом, застарілою установкою правосвідомості, яка призводить до хвиль непорозуміння і пустих балачок. Сучасна правоохоронна система і українське суспільство мають жити за світовими стандартами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : редакція від 21.02.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 27.07.2020).
2. Про Національну поліцію України : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 24.06.2020).
3. Романов О. Зброя: законодавчий аспект. *Юридичний журнал*. 2005. № 2(32). С. 32–38.
4. Смертельна гонитва в Києві: прокуратура визнала винним патрульного, який застрелив у BMW підлітка. *УНІАН*. URL : <https://www.unian.ua/incidents/1612042-smertelna-gonitva-v-kievi-prokuratura-viznala-vinnim-patruhnogo-yakiy-zastreliu-u-bmw-pidlitka.html> (дата звернення: 27.07.2020).
5. Коли поліцейський має право стріляти: усі нюанси мовою закону і очима фахівця. *Українська асоціація власників зброї*. URL : https://zbroya.info/uk/blog/8901_koli-politseiskii-maie-pravo-striliati-usi-niuansi-movoiu-zakonu-i-ochima-fakhivtsia/ (дата звернення: 27.07.2020).
6. Новицький Г. Пам'ятка співробітникам поліції «Щодо застосування вогнепальної зброї». *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. URL : <http://mediambo.org/2016/02/10/pam-yatka-spivrobotnikam-politsiyi-shhodo-zastosuvannya-vognepalnoyi-zbroyi/> (дата звернення: 27.07.2020).
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 27.07.2020).
8. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0001700-02> (дата звернення: 27.07.2020).